

Lambers over welzijn

PROF. DRS. J. R. ZUIDEMA*

Het begrip welzijn heeft betrekking op een relatie tussen mens en gemeenschap. Het verwijst naar de beleving van wat zich in een samenleving afspeelt in een maatschappelijke orde die aan veranderingen onderhevig is. In het werk van Lambers komt deze welzijnsopvatting in steeds wisselende bewoordingen terug. In dit artikel wordt geprobeerd Lambers' welzijnsbegrip te ontleden en te duiden. Kenmerkend is de nadruk die Lambers legt op de wisselwerking tussen individu en orde, die essentieel is voor de oplossing van het welzijnsvraagstuk in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats. In laatste instantie omvat het welzijnsvraagstuk niets meer, maar ook niets minder dan de aloude waarde vraag.

Inleiding

Het is wat brutaal zo kort na het afscheidscollege dat prof. Lambers heeft gegeven, een artikel te schrijven over zijn gedachten over welzijn. De scheidende hoogleraar heeft daarover immers in dat college op de hem eigen, onnavolgbare wijze gesproken 1). Zo kort daarna op dat onderwerp terug te komen, en dan nog in het blad dat Lambers zo na aan het hart ligt, is uitdagend en riskant. Hoewel immers de dignitas onbetwifelbaar is, is het otium geenszins gegarandeerd, want denkkraft staat bereid. Het ware wellicht verstandiger de veilige weg te kiezen en de lezer aan te raden Lambers' bijdragen eens in samenhang te lezen. Er is geen substituut voor de auteur zelf. Twee excuses meen ik echter te kunnen aanvoeren. Het thema is de moeite waard en meer dan dat, het wint aan actualiteit, terwijl het advies bijeen te zoeken bijdragen in samenhang te lezen zelden wordt opgevolgd. Dit artikel is een poging de lezer daartoe niettemin op te wekken. Het verzoek niet alles te geloven wat ik schrijf, moge als extra stimulans dienen.

Onder de vele thema's die Lambers in de loop der jaren heeft besproken, keert dat van het welzijn met grote regelmaat terug. Zonder overdrijving kan worden gesteld dat welzijnsoverwegingen steeds een centrale plaats in zijn beschouwingen hebben ingenomen. Daarmede is niet alles gezegd. Zijn gedachten over welzijn hebben daarenboven als leidraad gediend bij zijn praktisch werk als bestuurder en als adviseur. Zijn gedachten ter zake vormen de sluitsteen tussen de econoom en de doener. Zij zijn bepalend geweest voor zijn levenshouding, zij hebben richting gegeven aan zijn oordeelskracht en besluitvaardigheid, zij hebben verhinderd dat de econoom is blijven dralen in een nooit beslissende calculatie van „less or more”. Rekenen is geen voldoende voorwaarde voor kiezen.

Het begrip welzijn

Wat betekent dat woordje welzijn? Wie de verschillende bijdragen van Lambers doorleest, zal tot de wellicht teleurstellende ontdekking komen dat een omschrijving, een afpaling nauwelijks te vinden is. Steeds wordt anders geformuleerd. Wordt in het afscheidscollege gesproken van „...de mate van bevrediging die voortvloeit uit de werk- en maat-

schappelijke omstandigheden waaronder de inkomensverwerving plaatsvindt”, in *Schaalvergroting* (1965) wordt verwezen naar „...de wensen van de individuen in de gemeenschap” als kortste formulering 2). In *De structuur van de onderneming* (1963) is sprake van welzijn, als „...de samenhang met de orde waarin men leeft als goed, als bevredigend wordt ervaren” 3). In de intrede-rede van 1947 ontbreekt het woord, maar niet de gedachte. In de slotlinea wordt het vraagstuk gesteld: „...de betrekking tussen enkeling en gemeenschap, de keerzijde van het welvaartsbegrip, staat daarbij op de voorgrond”. Het woord „daarbij” verwijst naar de taken van de econoom: denkinstrumenten verbeteren, „kennis van de werking der maatschappelijke instellingen” vergroten en „oordelen over maatregelen van economische politiek” 4). In de keerzijde, het complement, ligt het denken over welzijn compact besloten.

Wellicht zal de lezer opmerken dat meer nauwkeurigheid in de omschrijving gewenst ware, de gekozen formuleringen kunnen van alles betekenen voor iedereen, aangezien niet verzekerd is of bij hetzelfde woord een zelfde denkinhoud past. Daarmede is het vraagstuk evenwel niet afgedaan. Het ligt voor de hand dat de intensie, de begripsbetekenis van het woord welzijn niet eens en voor altijd is vast te leggen. Het begrip moet dienen in wisselende omstandigheden van tijd en plaats, het moet open blijven voor bijstelling op grond van nieuwe analyse en ervaring, het moet zich lenen voor relativering zonder nochtans een harde kern te kunnen ontberen. Daarom wisselt de indicatie van de richting waarin Lambers de inhoud zoekt met het onderwerp van zijn betoog. De vakman weet dat zijn „constructs” een bij de vraagstelling aangepaste interpretatie behoeven. Doet hij dat niet, dan maakt hij zich tot slaaf van zijn instrumenten. Het is Lambers

*Hoogleraar geschiedenis van het economisch denken aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) H. W. Lambers, *Uitgesproken institutioneel?*, afscheidscollege gegeven op 26 november 1981, elders in dit nummer afgedrukt.

2) H. W. Lambers, *Schaalvergroting*, samenvatting van de rede gehouden ter gelegenheid van de 162ste jaardag der Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam, op 9 maart 1965, blz. 8.

3) H. W. Lambers, *De structuur van de onderneming, Maatschappij-Belangen*, 1963, nr. 8 en 9.

4) H. W. Lambers, *Welvaartsopvattingen in hun verband met de taak van de econoom*, Haarlem, 1947, blz. 21 e.v.

nooit gegaan om de opsomming van de inhoud, maar om de richting waarin de interpretatie moet worden gezocht. In zijn bijdrage tot de bundel *Schumpeter's Vision* schijft hij „There will not be unity of aims, but there has to be unity of purpose, to get us on the move again” 5). Het begrip welzijn heeft geen vaste inhoud omdat het richtinggevend is, omdat elke generatie opnieuw moet interpreteren, omdat één generatie onder veranderende omstandigheden moet herinterpreteren. Elke generatie staat voor nieuwe, eigen problemen. Voor de onderzoeker geldt met de woorden van John Maurice Clark: „...and he needs a sense of unsolved problems, in a world that is not finished but becoming” 6).

Er is behoefte aan een woord dat drager is van de gedachte dat de beoordeling van het gebeure in een samenleving moet worden betrokken op een wisselend complex van omstandigheden en wensen, dat die wensen steeds opnieuw moeten worden afgewogen en consistent gemaakt en geen gegeven, geen datum zijn. Dat is de functie van het welzijnsbegrip in de gedachten van Lambers, hetgeen past in die traditie van ons vak die de nadruk legt op de wording, de voortdurende verandering.

Het welzijnsvraagstuk betrokken op de maatschappelijke orde

Wie serieus heeft nagedacht over economische processen en „purposes”, wie serieus heeft nagedacht hoe in onzekerheid economische processen dienstbaar kunnen worden gemaakt aan te concretiseren desiderata, moet op zoiets als welzijn stuiten. Filosofen van de Verlichting hebben om deze desiderata uit te drukken gaarne het woord geluk gebruikt of een term die dat nabij komt. De vraag was immers hoe de samenleving te organiseren, gegeven de inzichten van een consequente analyse van het maatschappelijk gebeuren, zodat een meer bevredigende afloop zou worden verwezenlijkt: vrijheid, emancipatie, ontwikkeling, een hoger inkomen met name voor de „labouring poor”. Dat geheel moest worden gededd. Smith sprak van de „happy and noble state” Hutcheson en Bentham spraken van „happiness”, Quesnay sprak van „jouissance”. Geluk is evenwel een onhanteerbare categorie — Lambers heeft niet nagelaten daarop bij herhaling te wijzen: „Geluk gaat boven onze gedachten uit”, al blijft het „tot wat de grond van het pogen is” 7). Het komt mij voor dat de reden niet ver te zoeken is. Geluk overleefd denken niet. Denken is onderscheiden, uit elkaar halen, analyseren, denken is afstand nemen, is relativiseren. Het is niet mogelijk afstand te nemen tot geluk, het is niet mogelijk geluk te relativiseren zonder het geweld aan te doen. In de negentiende eeuw laten de ontleders van de samenleving het begrip in toenemende mate over aan dichters en schrijvers, bij wie het thuis behoort, en gaan zij zich behelpen met voorzichtiger indicaties. Maar het fundamentele probleem blijft; een koppeling op het betere en het hogere ligt aan het onderzoek van de samenleving ten grondslag. Een indicatie van de koppeling blijft onmisbaar. De Engelse auteur Charles Carter geeft een tweede argument waarom met geluk niet goed te werken valt. Hij schrijft: „... it can easily lead to an attitude which forgets society in its concentration on the individual, and thus in time reacts back unfavourably on the individual. Furthermore, a purpose beyond happiness is needed...” 8). Er moet een verwijzing naar de samenleving zijn.

Lambers heeft een oplossing gezocht in het onderscheid welstand, welvaart, welzijn. Er zij op gewezen dat de begrippen in een onderscheid niet los van elkaar staan doch complementair zijn, op elkaar betrokken blijven. Elk ervan ontleent zijn zin aan het achterliggende onderscheid. Welstand staat voor reëel inkomen, waarover wij „met de nodige mislukkingen” 9) kunnen spreken. Welstand is het resultaat van een meting van gekozen grootheden aan de hand van een gekozen constante maatstaf. Welvaart betreft welstand op behoeften. Welstand staat daar te ver vandaan. Wie des winters hard moet stoken om het enigszins behaaglijk te hebben, heeft

meer reëel inkomen voor een ongeveer gelijk bevredigingsniveau dan iemand die in een milder klimaat leeft. Dat behoeftenniveau is te onderscheiden van de op de een of andere wijze gemeten welstand, maar is daarvan geen gescheiden, onafhankelijke categorie. Het is niet louter een allocatiekwes-tie bij volledige inzet van arbeid en middelen, maar een categorie die zich onder invloed van aspiraties en veronderstelde voorzieningen en de daarbij veronderstelde bevredigingen van anderen kan wijzigen. De sociale groepen waartoe iemand zich acht te behoren, spelen daarbij een belangrijke rol. Welvaart sluit op denken in verhoudingen, in relatieve posities van de individu ten opzichte van zijn mogelijkheden en verwachtingen zowel als van de individu ten opzichte van groepen waartoe hij zich al dan niet rekent. Het meervoud groepen is noodzakelijk en hoogst complicerend. Vergelijken kan tegenstellingen vergroten, maar ook verzoenend werken 10). Hier sluiten welstand en welvaart op het welzijnsvraagstuk. Het is de maatschappelijke orde die via het welzijn binnen de horizon van de beschouwingen komt. Op dit punt sluit Lambers aan bij auteurs als Marshall, Pigou en Wieser.

Marshall besluit zijn *Principles* met een hoofdstuk getiteld „Progress in relation to the standards of life”. In dat hoofdstuk wordt als typerend voor vooruitgang aangemerkt de verbetering van wat deze auteur de „standard of life” noemde. De groei van de produktiepotentie en de veranderingen in de verlangens naar goederen van de individuen, het complex van middelen en behoeften, zouden worden aangepast met de toeneming van „intelligence and energy and self-respect”, hetgeen zou leiden tot een verstandiger goederenaanwending, van vermindering van levenswijzen die „unwholesome physically and morally” zijn. In de eerste paragrafen van de *Principles* sprak de auteur van „social wellbeing” of „the higher wellbeing of man” 11). Ook Marshall heeft naar een indicatie van het begrip welzijn gezocht.

Het lijkt dat Lambers met name inspiratie gevonden heeft bij het werk van Pigou en Wieser. Pigou heeft onderscheid gemaakt tussen „economic welfare” en „welfare”. Lambers schreef in 1947: „zijn (Pigou, Z.) doel was een brug te leggen tussen „economic welfare”, voor hem alle bevredigingen die onder een geldelijke maatstaf zijn te brengen, en „welfare”, „a thing of a very wide range” ... Het gaat Pigou niet om een uitputtende opsomming, om het vastleggen van een begrip. Het gaat bij hem om een welvaartsopvatting, een standpunt, dat inhoudt, dat men er op bedacht moet zijn, dat in en door het totaal aan bevredigingen, uit het economisch leven verkregen, vele factoren buiten de directe inkomensverkrigingen om, meespelen” 12). Het is deze opvatting, de beleving van wat bereikt is en van de bestaande perspectieven, die onder welzijn begrepen wordt. Die opvatting is niet in een opsomming vast te leggen, maar hangt af van de omstandigheden van tijd en plaats.

De betrokkenheid van welzijn op de georganiseerde samenleving komt duidelijk tot uitdrukking in Lambers' verwijzingen naar Wiesers *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*. Lambers vat Wiesers opvattingen als volgt samen: „Welvaart in economisch-theoretische zin is bij hem een ruim begrip: elke toestand van bereikte behoeftebevredigingen, die berust op de aanwending van schaarse bevredigingsmiddelen ... Zijn standpunt wordt echter geheel duidelijk, als hij

5) H. W. Lambers, *The Vision*, in: Arnold Heertje (red.), *Schumpeter's Vision*, New York, 1981, blz. 125.

6) J. M. Clark, *Economic institutions and human welfare*, New York, 1961, blz. 37.

7) H. W. Lambers, *Uitgesproken insitutioneel?*, en idem, op. cit., 1963, blz. 6.

8) Ch. F. Carter, *Wealth*, Londen, 1968, blz. 169.

9) H. W. Lambers, op. cit., 1963, blz. 3.

10) Zie H. W. Lambers, *Uitgesproken insitutioneel?*

11) A. Marshall, *Principles of economics*, 9th (Variorum) ed., Londen, 1961, VI. XIII. 1, 2, zie ook I.1.3 en 4.

12) H. W. Lambers, op. cit., 1947, blz. 17.

de collectieve behoeften beschrijft „ein Bedürfnis, welches jeder, der sich wirklich als Mitglied eines Gemeinwesens fühlt, ganz eben so in sich hat, wie sein eigenstems Bedürfnis” 13). In dit citaat komt de kern van het welzijnsvraagstuk duidelijk naar voren. Het gaat om de relatie tussen individu en groep, tussen groep en samenleving.

Daarmede is het welzijnsvraagstuk betrokken op de maatschappelijke orde. Die orde is orde gevend voor economische processen, werkingen in hun voortgang in de historische tijd. Die orde is echter geen eenheid, zoals op grondslag van theoretische systemen soms wellicht te zeer wordt verondersteld. Waarom het gaat is een zekere mate van eenheid van orde te scheppen waardoor allerlei te onderkennen processen, waar- onder economische, onderling min of meer een eenheid gaan vormen. Het is een misvatting te menen dat de markt daarvoor wel zal zorgen 14). De markt werkt, als ze werkt en zoals ze werkt, gegeven de orde, presenteert de gevolgen, maar is als zodanig niet orde gevend. De voorwaarden tot het evenwicht zijn andere dan die van het evenwicht, herinner ik mij als een openbaring uit één van Lambers' werkcolleges in de jaren vijftig.

Orde in beweging

Is een sluiting van een zo complex geheel mogelijk? Niet als utopia. Wie de nadruk legt op „purposes” en niet op „aims”, op worden en niet op zijn, sluit die weg bewust af. Maar een sluiting kan worden. Er zijn plaatsen en perioden in de historie aanwijsbaar waar redelijkerwijs van een consistente orde met toleranties kan worden gesproken. In zijn afscheidscollege heeft Lambers het Victoriaanse Engeland als voorbeeld genoemd. Dat past bij Marshalls optimisme aan het slot van zijn *Principles*. Wij kunnen dichter bij huis blijven: ons land heeft in de periode tussen ruwweg 1950 en 1960 een zodanig beeld vertoond, als wij, met de woorden van Lambers, „verontreinigingen in het kristal op afstand” voor lief nemen. Ik denk aan het te dien tijde ook voor buitenlanders zo interessante stelsel van loonvorming, aan het samenspel in de Sociaal-Economische Raad, aan het frequent voorkomen van de term algemeen belang en andere daarmede vergelijkbare termen in allerlei sociaal-economische wetten 15). Net- zomin als in het Victoriaanse Engeland was er in ons land sprake van een ideale samenleving. Er waren vele onvervulde persoonlijke en maatschappelijke verlangens, maar er was uitzicht op beter en daarover leek een redelijke mate van overeenstemming van gevoelens te bestaan, eenheid van „purpose”. Discussie over de nauwkeurige betekenis van grote woorden als vrijheid, rechtvaardigheid, algemeen belang, welzijn, heeft dan geen zin, zij ontvangen onder de dan geldende omstandigheden een betekenis die slechts in die context kan worden begrepen. Zodanige termen hebben dan inhoud, bepaald naar tijd en plaats, al is het niet eenvoudig een preciese omschrijving te geven. Dat laatste is echter niet nodig. Een ieder die de context begrijpt, verstaat ze onder nadere explicatie. Wie de discussie erover begint, draagt uilen naar Athene of is een recalcitrant criticaster, geen aandacht waardig. Zodra breuken ontstaan, wordt het vraagstuk van de betekenis interessant en valt een eensluidend antwoord niet te geven. Een maatschappelijke orde met een bruikbare eenheid van opvattingen is een historische categorie, een tijdelijke, voorbijgaande fase. Hier past het beginsel van de heterogonie der doeleinden: een orde draagt kiemen tot ontregeling met zich. Telkens opnieuw zal een orde moeten worden gemaakt die acceptabel is.

Het woord welzijn zal, wanneer het welzijnsvraagstuk actueel is, d.w.z. wanneer *niet* van een zekere maatschappelijke consensus sprake is, juist niet nauwkeurig kunnen worden omlijnd. De welzijnsvraag verwijst veeleer naar de verplichting een zeker mate van overeenstemming te zoeken. Het proces van de institutionalisering, zowel binnen groepen als tussen groepen en overheid, heeft ten doel tot zodanige afstemmingen in de onderlinge gedragingen van mensen en organisaties, ook overheidsorganisaties, te komen dat wegen naar

verbetering worden open gehouden. Met Lambers woorden in *Ondernemend Nederland*: „De metteur en scène is aanwezig in economische organisaties of in de overheid” 16). Waar- om het gaat is of de mise en scène consistent is en aanvaard- baar. In dit kader past de omschrijving die Lambers voor het welzijn in zijn afscheidscollege heeft gegeven: „Een situatie waarbij men zich in de orde thuis weet of althans denkt dichter bij huis te komen”. In dat college betoogde hij, dat een te grote ijver op het gebied van de institutionalisering, mede gezien „vertraging in de snelheid van de besluitvorming” wel eens zou kunnen maken dat wij verder van huis komen in plaats van dichterbij. Daarom wekt hij ook op bereid te zijn steeds opnieuw te beginnen, „opnieuw en opnieuw en opnieuw”. Wij maken de orde niet voor eens en altijd.

Het waardevraagstuk

Welzijnsoverwegingen zijn dan ook onmogelijk zonder overwegingen van wijsgerige aard, zonder overweging van de menselijke natuur. Lambers heeft hier duidelijk stelling genomen. In zijn bijdrage tot de Schumpeter-bundel merkt hij op hoe zeer hij zich had gestoten aan de opmerking van Taussig: „The great mass of men are of a humdrum sort”, ook al had die opmerking van doen met de beperkte tijdhorizon van velen en niet met een indeling in sociale klassen. Lambers stelt in deze bijdrage: „The common man co-decides and is co-responsible. He should be told so . . .”. Hij vervolgt: „I'll go on thinking in terms of individual persons” 17). Dit stand- punt heeft Lambers bij voorduring metterdaad in de praktijk gebracht. Ik schreef in het begin van dit artikel dat zijn wel- zijnsoverwegingen leidraad zijn geweest bij zijn handelen, be- palend voor zijn levenshouding en dat zij een harde kern be- hoeven. Zie ik het goed, dan is de harde kern van zijn oordeel hier te vinden.

Daarmede is welzijn niets meer, maar ook niets minder dan een herformulering van onze oude vriend, het vraagstuk van de waarde. In het slot van zijn afscheidscollege is dat ver- woord: „Economische analyse kan echter bijdragen leveren. Tegelijk daarmede is onmisbaar het economisch denken, op- gevat als de beschouwingswijze die door verbinding van be- schrijven en analyse inzicht zoekt in de samenhang van de drie componenten — waarden, orde, proces — als bewegend sociaal-economisch systeem”. In de twintigste eeuw is het waardevraagstuk in de standaard-leerboeken uit de mode ge- raakt. Voor zover daarmede veel haarkloverij van het toneel verdwenen is, is dat een voordeel geweest. Ik meen echter dat de praktisch totale verwaarlozing van het vraagstuk erger is dan een verlies. Vraagstukken van welstand en welvaart ont- lenen hun zin aan welzijnsoverwegingen, aan de relatie tussen mens en samenleving. De economie is een morele wetenschap of zij zal niet zijn. Lambers citeerde Klant: „Economisten wil- len dan ook . . . de wereld veranderen” en concludeerde: „Et in Arcadia ego”.

J. R. Zuidema

13) Idem, blz. 16 en 17.

14) H. W. Lambers, *Over de institutionele markt*, Rotterdam, 1958.

15) Vergelijk J. Valkhoff, *Inleiding tot het sociaal-economisch recht in Nederland*, Groningen/Leiden, 1964, blz. 3 e.v.

16) H. W. Lambers, *De industriële ondernemer in een bewegende economische orde*, in: *Ondernemend Nederland*, Leiden, 1959, blz. 112.

17) H. W. Lambers, op. cit., 1981, blz. 124 e.v.